

Márai Sándor újabb könyveiről

*Vendégjáték Bolzanóban (1940),
Szindbád hazamegy (1940), Kassai őrjárat (1941)*

A jegyzetben, mely Casanova kalandjait megelőzi, van egy mondat, mely jellegzetes módon fejezi ki az újabb Márai-regényekből kiemelezhető írói magatartást. „Nem a regényes történet érdekelt, hanem a regényes jellem.” Kétségtelen, hogy ismertebb íróink közül Márai tette a legnagyobb arányú és legérdekesebb kísérleteket a regényforma felszabadítására és megújítására. A *Bébi* vagy *A sziget* naturalista-freudista felépítése még a regény eseményességében, epikus-voltában kereste új témák és új ábrázolásmód lehetőségeit, a *Zendülők* – mely máig is tán a legjobb Márai-regény – az időbeliség feloldását hozta, de azért, különösen a kortársakkal összehasonlítva, már ezekben a könyvekben is fölismerhető az eseményesség másodrangú szerepe. A *Féltékenyek* vagy az *Eszter hagyatéka* fokozottabban ejti el az eseményt, a „regényes történetet”, hogy regényes helyzetekből építse fel mondanivalóját. Az alakok a külsőleges helyzet teremtetten drámai pillanatban tökéletesen, végzetszerűen, egyértelműen föltárják lelki, „jellembeli” tartalmukat, mintha egész életükben erre a pillanatra készültek volna. Ez a feltárás, megmutatkozás a legtöbb esetben meglepő, a hősök látszólag az úgynevezett józan ész ellenére cselekszenek, mert van egyfajta kemény és kikerülhetetlen erényük – ez érdekmesíti őket regényhőssé, „mely nem más, mint föltétlen hűség lényükhöz, végzetükhöz és hajlamaikhoz”. Az ilyen „regényes jellemekben” a veszélyes élet régi máraias tanítása él: a közönséges élet, a hétköznapi, a logikus, szenvedély nélküli, okos cselekedet nem érdekes, az írói látás és az emberi erkölcsstan közös törvénye szerint csak a veszélyes pillanat hűsége értékes; a veszélyes pillanaté, ha ez az emberből legigazibb önmagát, legvalóságosabb énjét rezzenti elő. Párma hercege megvillantja hatalmát Giacomo előtt: a Márai-hősök valamiképp mindig a ve-

szélytudat villanyos légkörében élnek, kockára teszik életüket, vagy végignéznek múltjukon s életük értelmét keresik; tudják, hogy kifosztják őket, mint Eszter, s mégsem tehetnek másképpen, mert magukhoz való hűségük csak egyetlen utat enged. Jellem-determinizmus ez: Giacomo nem fejlődik, s még ami történik vele, abban sem a történés valódi tartalma a fontos, hanem csak az események kiváltotta elhatározás, amelyre jelleme kényszeríti. A *Vendégjáték*-ban a lényeg önmaga mivoltának és Franciskához való viszonyának fölismerése (melynek egy részét a *Jelmez* nagy monológja annyira Thomas Mann hangján fejt ki), és a belőle következő szerepnek vállalása, mely magasabb, szellemi igaz voltánál fogva hősivé és regényessé teszi a Casanova-fikciót.

De hát miért nem akart Márai igazi Casanova-regényt írni? Mert Casanovában csak érdekes jellemet, csak érdekes alakfelfogást lát, vagy még annyit sem, csak néhány érdekes helyzet alkalmát, melyek kapcsán az őt legmélyebben foglalkoztató kérdésekről mondhat el félig álcázott vallomást. Az írás és az írói lélek kérdéseinek a Casanova-jelmez csak a regényesítés kelléke, vagy az írói alkat szimbóluma, az író kíváncsiságának, életszomjúságának tárgyi megjelenítése. Casanova nemcsak abban író, hogy Vidali módszerét követi, vagyis hogy az életet, a nyersanyagot akarja minél teljesebben megismerni, hanem írói benne a beletörődést követelő világgal szemben az „ellenállás lángcsóvája” is: a szellemi ember küzdelme a szellemellenes hatalmakkal. Márai számára a regény legizgatóbb élménye a Casanova-fikció és az önvallomás, önelemzés összeszővődése lehetett, a kettő játékos párhuzamai, egymást színező eltérései. A regény legszebb, legszokatlanabb szépségei is – mint a „szövegmagyarázat” vagy Casanova levele – e kettősség eredményei.

A *Szindbád hazamegyben* is benne van a kettősség és az összefonódás. A Krúdy-alak mögül Márai-hangok szólnak, s máraias kérdésekre kapunk krúdyas hangszerelésben Márai-válaszokat. Akik a nagyszerű stílbravúrt és az alkalmazkodás tökéletességét dicsérik, nem vették észre Márai és Krúdy hangjának néhol határozott, alighanem tudatos különbözését. Egy-két bekezdésvég félreérthetetlenül máraias; új nyelvújítási szavak („közíró”) vagy a Hapci törpe

emlegetése nyilván nem is lehetne Krúdyé. Könnyen ki lehetett volna irtani az ilyen zavaró apróságokat; hogy mégis megmaradtak a szövegben, ez azt bizonyítja, hogy nem a stílusutánc volt lényeges Márai számára, hanem a regényes írói magatartás és a múlt felelevenítésének lehetősége. Itt is van regényes jellem: Szindbádé, aki a maga tengés-lengésében nem is annyira Krúdyra, mint inkább a Krúdy-hősökre emlékeztet, és van regényes helyzet: a különc író végigjár a megváltozott világon, idézi a múltat s visszalopózik otthonába. A regény eseményiszonya szinte a *Boldogult úrfikoromban* bűvészmutatványát igyekszik megismételni: alkalmat keres a tegnapi írói-úri életforma ábrándos megsiratására, s ahol teheti, át is siklik Krúdy világa helyett Márai ifjúságába. Miért siklik át? Figyelmetlenség? Játékos hamisítás? Több. Az elmúlt szebb világot nemcsak Krúdy siratta, a lírai múltidézés nemcsak Szindbád alakjához illik; a világ megváltozása Márainak is élménye, s alighanem uralkodó élménye. Akik tehát a Krúdy-alakot nem találják elég hitelesnek, valami olyant hibáztatnak, ami Márainak csak mellékesen okozott gondokat, aminek sikerült vagy sikerületlen volta csak mesterségi becsvágyát érinti. Az igazi Márai-probléma, amelyet egyszer Casanova, egyszer Krúdy maszkjában kerülgét, mégis az író helyzete, sorsa, hivatása a világban.

Az író Márai világában a polgárral összefonódva jelenik meg. Amíg a *Féltékenyek*, a *Vendégjáték* és *Szindbád* többé-kevésbé objektivált formában beszélnek róla, a *Kassai őrző* szembe fordul a kérdéssel, és szubjektív, álcázatlan vallomás formájában igyekszik felelni rá. „Az eszmélet – az írói eszmélet évtizedei múltnak”... „s bizonyos erők pontosan az én lelkem és egyéniségem ellen folytatnak hadjáratot.”

A *Kassai őrző* címével is a *Napnyugati őrző* rathoz kapcsolódik. A *Napnyugati őrző* az első európai válsághírek idején íródott; egy valóságos nyugati útirajz hangulatain és látnivalóin át megnyugtató jeleket keresett Márai, mintegy tisztázni akarta maga előtt, mi is igaz a Nyugat vesztét ígérő jóslatokból, van-e értelme még a Nyugat kultúrájába és erejébe vetett hitnek. A felelet nagyjában igenlő volt, a racionális vizsgálat látta és felmérte Nyugat lát-

ványát, s nem látott igazi okot az aggodalomra. Hasonló feleletet hozott az idő tájt mindenki, Cs. Szabó is a *Doveri átkelés*ben. Ha az ésszerűség nem is látott hibákat, az ösztönök és a szív érzékenysége azért nem nyugodhattak meg egészen. Az utazó változásokat is lát, s néha idegenkedve ismeri fel ifjúsága tájait. A *Napnyugati őrző* után az első Márai-könyv, mely az öregedés lírai bánatának hangját üti meg. Nyugat változásai elsősorban ifjúsága elmúltát jelentik Márainak, azért lett vigasztalónak és biztatónak indult könyve alap- hangjában mélabús, azért záródott azzal a végső tanulsággal, hogy, bár Napnyugat fényei nem hunytak ki, a világ megváltozik, elmúlik lassan az az életforma, melyet szerettünk, melyhez ifjúságunk élményein át magunk is hozzátartoztunk.

A *Napnyugati őrző* után is felismert változás azóta mindenki számára nyilvánvaló lett, tragikus események gyorsították meg folyamatát, aztán a háború hozott földrengésszerű kavargást, s kibogozhatatlanul összekuszálta az európai kultúra kérdéseit. Ezt a megváltozott helyzetet igyekszik fölmérni a *Kassai őrző*: föl- mérni a változást, megvallani a tévedéseket, s megkeresni a jövő és az új fejlődés útját, a szellem emberének helyzetét és feladatait.

Egy repülőút teremti meg a veszély légkörét, amely, úgy látszik, minden Márai-mű létrejöttének és feszültségének szükséges eleme. A gyermekkori és családi emlékek jelen volta pedig a személyes, lírai érdeket kapcsolja be a valló és kereső elmélkedés áramába.

Mert Márai bevallja, meglátta, kihirdeti az európai szellem és kultúra válságát. Amit erről a kérdéstről külföldi gondolkozók írtak, azt – néha jellegzetes átfogalmazásban, néha az egyszerű igazság tényszerű közlésével – megtárgyalja a maga módján Márai is, becsületes jószándékkal, a kultúrált és igen tehetséges író mérsékletével, fogalmazási könnyedségével, szépirodalmian, életszerű eleven- séggel. A *Napnyugati őrző* emléken át néha meghatóan szép ennek a vallomásnak, ennek a vereség-elismerésnek teljessége, hősi- esége. Mindazok a jelenségek, melyekben az európai szellem filo- zofikus művelői a modern világ veszélyét és válságát látták – a me- chanizálódás, a civilizáció emberellenessége, a szellem kitérése a vezetés elől, a gondolat uniformizálódása és az írók felelőtlensége –,

Márainál ráépülnek a személyes élményekre és a sajátos látásmód rendszerére. Vád és vallomás nem marad általánosság, mindehhez nemcsak az olvasónak van valami általános és bizonytalan köze, az író és az egyén dicséretes beismeréssel veszi ki belőle a maga részét. Márait bántja, kergeti valamiféle kétely, hogy a Garrennek művét sem regényben, sem az életben nem tudja már megmenteni, a személyes veszélyérzet s az írói felelősségtudat sietteti tollát, kényszeríti minél teljesebb, minél őszintébb leszámolásra.

A *tabula rasa* el is készül, vádban és vallomásban nincs hiba. Kevés magyar gondolkozó van, ki ezt a fölszámolást ma, hasonló erővel és művészettel végre tudná hajtani. A tévedések és bűnök felismerését aztán a javítás szándéka követi. „Az embert újra fel kell építeni, mert összedőlt benne valami.”

Amint azonban ezt a „fölépítést” Márai megkísérti, az olvasót jogos kétségek fogják el. Nem azért, amiért a parasztmítosz hívói kárhoztatták, nem azért, amiről nem ír, hanem éppen azért, amit ír. Azért a neokonzervativizmusért, mely a politikusok szájában meggyalázott szavakat is tollára mer venni, mely sietős jószándékában nem tud válogatni reális tények és kiöregedett konvenciók között, és válogatás nélkül fogad el meggyőzőnek hitt, bizonytalan tartalmú szövegeket. Elismerjük készségesen a jövő-nevelés nehézségét: aligha van európai gondolkozó, ki a kultúra új épületének elveit elénk tudná adni, és az új enciklopédiának is igen kevés címszava készült még el; de ha még nincs kiérlelt, új felelet az út helyzet kérdéseire, éppen Márainak nem volna szabad olcsó, belenyugvó, meggondolatlan feleletet adnia, csak azért, mert felelni kell valamit. Aki annyiszor tudott újíto lenni, mint Márai, annak tisztábban kellene megéreznie, hogy mikor ismételi, mikor mond olyan szavakat, mikor emleget olyan elveket, melyeket már csak politikusok vehetnek ajkukra. Az író valóban csak „örök szavakkal” írhat az emberekről és az emberekért, a *Kassai őrvár*at második része azonban nem örök szavakkal szól, hanem a zűrzavarban tévelygő ember dagasztásával. A kísérlet elsietett, a fogalmazás elhamarkodott.

„Lassan már nem értek a világhoz semmit, csak szakmámhoz s ahhoz is milyen kényelmesen ...” – ez a szakműveltséget érintő vád

a *Kassai őrvár*ban bizony Máraira is áll. Az írás művészete kezd rutinná lenni. Megszokott fordulatok, Márai-szólamok minden oldalon, a tárgy felépítésének, kezelésének egyre ismétlődő fogásai... Márai kezd „kényelmesen” érteni szakmájához is, a beérkezett és sikeres író veszélye környékezi: kialakított magának egy stílust, olvasói ezért a stílusért szeretik, nem akar hát már kilépni egyszer megteremtett formáiból, mondatai mintára kezdenek születni, a gondolat ismerős utat talál s könnyű szívvel kalandozik az ismert terepen, a helyett, hogy a mindig új kifejezést keresné. Gondolatban is, stílusban is valami megereszkedettség érezhető. Nem ez az igazi Márai-szerep. Az igazi Márai a regények Máraija. Az írói hivatás szemlélete és gondolköre is szerencsésebben fejeződik ki objektivált formák között. A *Kassai őrvár* tisztán mutatja a tárgy-talan spekuláció, a rutinos gondolatfűzés és a sváda veszélyeit.

Sorsunk, 1941. 1–2. sz. 148–152.